

ГАГАУЗКИЯТ ПРОБЛЕМ

СТРАШИМИР ДИМИТРОВ

Когато разглеждаме въпросите около преселването и съдбините на българите по Северното Причерноморие, ние все още имаме основания да се спрем и на проблема за гагаузите, тези наши тюркоезични братя, чиято съдба и облик са все така слабо познати на българската общественост и чиито интереси си остават все така незащитени от нас. Формираните през късното средновековие и новото време български национални стереотипи и по-точно утвърдилият се славяно-православен стереотип затваря българската народност в твърде тесни рамки и изключва от нея цели райони и цели групи население. Теорията за пълното и безостатъчно претопяване на хуноезичните българи сред славяните откърмя и утвърждава схващането, че българската народност остава само славяноезична и християнска. Този стереотип признава за българи онези, които говорят на славяно-български език и изповядват източното православие. Другите не са българи или поне не са дотам "чисти българи"...

А е било време, когато българи се наричали само тюркоезичните или хуноезичните люде, които пристигнали на Балканите под водителството на Аспарух, а славяните в новосъздадената държава едва встъпвали по дългия път на своето превръщане в българи. Славянинът можел да се нарече българин само ако искал да се разбере, че е поданик на българската държава, но в етническо отношение той не бил и не се смятал българин. Даже по времето на Симеон, както свидетелствуват Черноризец Храбър и Презвитер Козма, славяните не се осмелявали да нарекат своя език "български" и създадените на този език книги — "български книги". В Преслав добре знаят какво представлява българският език и не могат да го смесят със славянския, нито пък смятат, че прабългарите, тюркобългарите трябва да бъдат час по-скоро "претопени". Анонимният български летопис от втората половина на XII в. още рисува българите като част от куманите, част от тюркоезичните племена, а това идва да подсказва — за автора на този летопис българите са все още тюркоезичен народ¹. Иначе той не би сродявал българите с куманите. Но от тук следва, че тезата за пълното по-

славянчане на първобългарите през X в. противоречи на историческите извори. Тюркоезичните българи съществували и съставлявали част от българския народ.

Друг анонимен славянобългарски летопис, писан някъде из Македония към края на XII в., уверява читателите и слушателите си, че навремето Кирил получил небесно предписание да отиде “сред славянските народи наречени българи” (въз основа на *слова славянские се рекше болгаре*), защото Бог повелил да им даде вяра и закон. Покорен на божията воля, Кирил намерил българите при Солун; след дълги борби с гърците българите го взели със себе си и го отвели при р. Брегалница, той им създал буквите и ги научил на грамота и закон². Настъпила е някаква метаморфоза в умонастроението на славянските автори от края на XII и от XIII в. в сравнение с авторите от IX—X в. За новите хора Кирил вече е просветител на българите; навремето Кирил създал български букви, а кирило-методиевата писменост от славянска се е превърнала в българска; смятат себе си за българи, а земите край Брегалница за български. Вижда се, че за изтеклите три века след християнизацията и въвеждането на славяно-българския език като официален държавен и църковен език на българската държава, славяните, влизайки в състава на българската държава и подчинени на българската църква с нейната славянобългарска проповед и книжнина започнали да придобиват и придобили българско народностно самосъзнание. Поради това те започнали да определят своя език и своята книжнина като български. Извършило се чудото с раждането на единната българска народност, при която и хуноезични, и славяноезични люде се самоопределят като българи.

Династиите от Второто българско царство — Асеновци, Тертерова, Шишманова — носят все тюркски имена, свидетелстващи за техния тюркоезичен произход. И изворите, и българските историци говорят, че при Иван Асен III “се издигнал особено един родовит българин от кумански произход на име Георги Тертерий”, а когато Иван Асен III забягнал в Цариград, българският престол бил зает от Георги Тертер и в България “се възцарила нова династия от кумански произход”³. Също така “близък” и “един от най-близките хора на Иван Асен III” бил покръстеният татарин Касим бег⁴, което показва, че тюркоезичието не е и някакво препятствие за сближаване с българските владетели. Но тези владетели ратували за възхода на славянобългарската култура, за увеличаване на славянобългарските книги. Църквата и книжовниците вече гледали на славянобългарския език като на изконно български език. Йеросхимонах Спиридон, автор на една от първите новобългарски истории, сочи, че патриарх Евтимий считал създателите на славянската писменост за българи, за което се позовава на някакъв недостигнал до наше време “летописъ тѣрновскій”⁵. Към това становище се придържали преди Евтимий и съставителите на Борилевия синодик от 1211 г., които смятат своя език за български⁶.

Но когато патриарх Евтимий събрал книгите от “първото издание”, т. е. за-

пазените ръкописи от IX—X в., за да изправи по техен образец съвременните му книги, той и неговите съратници с удивление ще да са констатирали, че тези най-стари книги не се самоназовават български, а славянски! Видният български книжовник от края на XIV и началото на XV в. Константин Костенечки се заема да обясни защо тези най-стари книги се самоопределят като славянски и съчинява разказа за председателствуваната от Константин-Кирил общославянска комисия, която приела за основа на славянския език руския, добавила към него най-добрите и подходящи думи от другите славянски езици и така била създадена общославянска реч и славянски книги. Затова книгите от първото издание се наричали славянски, макар мълвата да ги наричала български⁷. Според него и по времето на Кирил славяните в българската държава си били българи и дали някои думи от своя български език в общославянския. За К. Костенечки си остава неразбираемо това, че през IX—X в. неговите славяноезични предци се наричали славяни, а не българи и още по-малко можел да усвои истината, че някогашните българи били тюркоезични и само тюркоезични.

Впрочем, през онези времена “етническите подробности” имали различна от днес тежест за духовните водачи на народа. За религиозните и книжовни светили на тогавашна България единството на българската народност се обезпечавало на първо място от религиозната, а след това от държавно-политическата им общност и чак тогава от някакви етнически белези. Даже такъв неистов родолюбец и апологет на военните подвизи на българските царе като патриарх Евтимий си остава сторонник на исихастко-православния космополитизъм и извежда на преден план именно верско-поданическите връзки⁸. И за него тюркоезичие или славяноезичие останало на втори план, след като хората са православни и имат българско поданическо и народностно съзнание.

Тюркоезичното българско население продължавало да живее и да се развива като съставка на българската народност, макар че на неговия език не се създавали книги и въобще не се създавала писменост. Такава съдба имали напр. съседните ни власи и албанци. До XI—XII в. изворите въобще не споменават власите, което не означава, че те не съществували като етнос. До XIV в. няма писмени данни за албанци, което също не означава, че те се появяват като етнос със свой език едва през XIV в. Впрочем, и в българската историография през 30-те години се надмогва наложената от М. Дринов догма, че османското завладяване заварило у нас една само славяноезична българска народност, а всички неславянски елементи били претопени в славянското море. Изследванията на полския тюрколог Т. Ковалски върху езика на българските турци и гагаузи, изтъкващи съществените му различия с анадолския турски език, карат проф. П. Мутафчиев да се замисли върху етногенеза на тези групи. Един наистина обстоен анализ на данните за тяхната етническа история го довежда до “общото заключение, че това население ще да води началото си от ония турански племена, които през XI—XIII в. идват тук из откъддунавските земи”. Гагау-

зите не били потомци “на едно или друго от тези севернотюркски племена. Много по-основателно би било да се предположи, че запазени тук остатъци от печенежи, узи и кумани са се смесили с течение на времето и че от тая амалгама, може би с местни преобладавания на една или друга от съставните ѝ части, са произлезли и гагаузи, и гаджали”⁹.

Но и П. Мутафчиев не се осмелява да посегне срещу теорията за пълното асимилиране на прабългарите през X в., след което се създава единната българска славяноезична народност. Поради това той не прокарва връзка между тюркобългарите от Първата българска държава и придошлите и втели се в състава на българската народност през XI—XIII в. тюркоезични елементи. За него, както и за други историци и етнографи, българи са само онези, които говорят на славянобългарски език. И за него тюркоезичните люде от Второто българско царство витаят някъде между българската народност и българската държавност.

Впрочем и чужди автори признават съществуването на нетурско тюркоезично население в българската етническа територия преди османското завладяване, като също избягват да го нарекат българско. И те се съобразяват със святата идея на българската историография, че още през X в. тюркоезичните българи били претопени сред славяните и че придошлите през XI—XIII в. тюркоезични заселници съществуват с българската народност, но остават извън нея. Както и би могло да се очаква, турската историография с удоволствие причисли тези заселници към широкия кръг на тюрклюка, на балканските турци и обяви покровителството си над тях. Ще спомена известния турски историк Омер Баркан, който в началото на 40-те години на нашия век пише: “И по времето на османското завладяване имало още много турки все още неасимилирани от гърци, сърби и българи и все още говорещи на чист тюркски език, чийто брой трябва да е възлизал на едно внушително число. Прочее, една присъстваща и днес реалност, чийто тюркски облик не може да бъде отречен с никакви исторически, етноложки и езиковедски доказателства са тюркските* християни. Броят на тези гагаузи, които векове живеели откъснати от прародината си и под чуждо влияние, въпреки масовите претопявания се изчислява днес само в Румъния на 300 хиляди души**”. Тяхното съществуване е твърде многозначителен факт и доказателство за древността на връзките на Балканите с турците¹⁰.

* В турски език не се прави разлика между “тюркски” и “турски”, така че всеки турски читател може да разбира под тези думи само “турци” и да се изкарва за наследник на старо турско наследство на Балканите.

** До пролетта на 1944 г. Бесарабия е в състава на Румъния, окупирана от нея с нахлуването на хитлеристки и румънски войски в СССР през юни 1941 г. Основната маса от гагаузи живеела именно там, след като в края на XVIII и първите три десетилетия на XIX в. те, както и десетки хиляди славяноезични българи, напускат родните си места и се преселват в Русия.

Омер Баркан несъмнено е прав, когато казва, че османското завладяване заварва у нас значителни тюркоезични маси, но и той, подобно на българските историци и етнографи, не признава тези хора за част от българската народност. Той пише по-нататък, че първите постоянни заселници от хунски (= тюркски) произход на Балканите били българите, но към края на IX в. те били християнизирани, въввлечени в лоното на византийско-славянската цивилизация и славянизирани през X в. Така и у него връзката между “българи” и “гагаузи” се оказва прекъсната, което всъщност възпроизвежда официалната позиция на българската историография...

Видно е, че и през Второто българско царство българската народност била двуезична, но историята не ни е запазила вести за стълкновения или противоречия между славяноезични и тюркоезични българи. Очевидно е, че никому от хуноезичните (тюркоезичните) българи не се зловидило, че славянобългарският е официален книжовен език на българската държава и църква. Изглежда, че по онова време въобще не се смятало за противоестествено и неприемливо книжовната реч да не съответства на говоримата. Книгата била нещо необикновено, нещо свято или полусвято и изискващо уважение, макар че нейната реч не винаги била разбираема. Славянобългарският език бил официален книжовен и държавен език във Влашкото и в Молдовското княжество до XVI в., без да е бил разбираем от власи и молдовани. Европейските народи търпели латинския език като църковен и държавен език, а в мюсюлманските страни Коранът се четял само на арабски език. Съществуването на говорим тюркобългарски език редом със славянобългарския било обикновено житейско явление, което не било дело ревност или недоумение. Етническите белези нямали онова значение като белег за идентичност, което придобиват в епохата на формирането на нациите. Ако се съди от съчиненията на патриарх Евтимий Търновски, за него, пък и за държавата, решаваща била принадлежността на едните и на другите към християнската вяра¹¹. Църквата и държавата преследвали религиозните отклонения, а когато имало религиозно единство, етническите особености дори не се забелязвали. А в случая и хуноезичните люде се наричали българи, за тях се говорело като за българи, никой не гледал с неприязън на тях и на етническите им белези.

Османотурското завладяване създавало нова културно-религиозна, политическа и психологическа атмосфера у нас. Тюрклюкът, турският език се оказал определящ белег на поробителите, които свръх това са и друговеци и заплашват имотите и паството на православната църква. Неприязънта към друговеца поробител се пренася и срещу неговите етнически белези, включително срещу турския език. Българската православна книжнина отдавна възприела употребяваните в християнската литература презрителни наименования за мохамеданите като агаряни, сарацини и исмаилтяни, извеждайки произхода им от праотеца им Исмаил, незаконнороден син на Агар, робиня на Сара, заченала от господата

ря си Аврам. Мюсюлманите се оказват хора със съвсем недостоеен произход, контактите с които може и да опорочат човека...

Ненавистта към тях пронизва съчиненията на всички наши автори от края на XIV в. нататък, като се започне от знаменитата приписка на монах Исая за сетнините от Черноменската битка. Една презрителна характеристика за турския език можем да видим у Константин Костенечки, за когото със сигурност може да се твърди, че знаел турски език. Когато се опитва да обясни на своите читатели защо се налага да се прави разлика между буквите “Ѣ” и “Ѧ” (ят или “е-двойно”), той им дава за пример и “думата осем на исмаилтянския език” (т. е. секиз, С. Д.), която без буквата “ят” можела да получи скверно значение. По-нататък той се позовава на исмаилтянския еквивалент на думата “аз” и показва, че само чрез употребата на буквата “ят” може да се предаде двоякото произношение на тази дума: като “бен” и като “бян”¹². Добре подбраните примери са свидетелство за прилично владеене на турски език, което не спестява ругателното отношение към езика на поробителите като към “исмаилтянски език”.

Нямаме обаче никакви свидетелства, че негативното отношение към турския език се пренесло в някаква форма и в отношението към тюркоезичните българи християни. Установяването на мюсюлманската власт на Балканите рязко повишило етнообединяващите и етноразграничаващите функции на религията. Тя станала водораздел между балканските народи и техните поробители. Още от самото начало преминаването към исляма се третираше като отпадане от “българската вяра” и от българската народност. Обратно, верността към християнската вяра означавала съхраняване на българската народностна принадлежност, т. е. религията се оказвала преграда срещу асимилационния процес.

Османо-турското потисничество и ислямизационният натиск пораждали дълбоко отчуждение от тюркоезичието и идентифициране на всичко тюркско с османо-турските поробители. За всеки българин, славяноезичен или тюркоезичен, пък и за съседите, български език оставал само славянобългарският. Говореният от тюркоезичните българи, от гагаузите език все повече се отъждествявал с турския. Евлия Челеби нарича езика на тюркоезичните християни в Румелия “читашки” и пояснява, че това бил “един близък до турския читашки език”¹³. Колкото и да са значими от гледище на езиковедската наука различията между техния език и анадолско-турския език, те все пак са близки родствени езици, а в Източна България различията между тях се смалявали. Ислямизационният натиск заставил голяма част от тюркоезичното българско население да приеме исляма, с което то бързо се потурчвало и езикът му започнал да се определя като турски. Но с това и езикът на гагаузите започвал да се определя като турски, а се укрепвала и представата, че само славянобългарският език е български и че българинът е не само православен, но и славяноезичен човек.

Укрепването на представата, че българите са славяноезични и че само сла-

вянобългарският език е истински български език неизбежно поставяло гагаузите пред недоумението: как така ние, християни и българи, говорим на турски език? Въпросите от етно-културно естество ставали все повече през XVIII в., когато на Балканите се разгръщат национално-формационните процеси и християнско-православната общност в Османската империя започва да се разпада на отделни съперничащи си нации. От думите и делата на Паисий Хилендарски личи, че даже в православните манастири на Атон вместо някогашните “братя во Христе” вече живеят обикновени националисти, които спорят помежду си чий език е най-достоеен, чия култура е най-извисена и чие минало е най-славно. Етническите качества придобили първостепенно значение за различаване на нациите в лоното на православната общност и вниманието на хората се насочва към тях. Всеки народ, всяка етническа група трябвало да обясни каква е, по какво се отличава от другите и откъде са дошли нейните отлики.

Насилническата политическа система в османската държава подсказала начина, по който гагаузите (пък и не само те) можели да си обяснят съществуващото при тях въпиющо противоречие между “българската вяра” и “турския език”. С вековете угаснал споменът, че този език и тази вяра били техни далеч преди османско-турски крак да стъпи тук. Всичко лошо трябва да е дошло от “проклетите исмаилтяни”. След като съществувало принудително помохамеданчване, след като имало насилствени депортации, не било трудно да се приеме, че и “турският език” бил наложен от властите с цената на невероятни насилия.

Писмено свидетелство за съществуването на тази идея ни е оставил панагорският войнуганин Петър Пондев, който през войната 1806—1812 г. служил в обоза на османската армия в Североизточна България. Той видял и разбрал, а след това и записал в черковните книги да се знае, че “по Черно море [х]ристияните оратят [говорят] турски по оня мемлекет, че един вакът [едно време] турците им орязале езика, та много ги мачиле да станат турци, ала те не кабулиле [не приели] муаметова вяра нечиста. Това да се знае и да се повни от сякиго, чи е истинско”¹⁴.

Няма съмнение, че П. Пондев е записал това обяснение по разкази на самите гагаузи и тъкмо това обстоятелство му придава нескрит трагизъм. То най-красноречиво свидетелства, че за изтеклите 400 години на османотурски гнет тези хора така дълбоко се отчуждили от тюрко-българския си език, че вече гледат на него като на чуждо и насила наложено им етническо качество. От него можем да видим колко крепко е славяно-православното им съзнание, за да приемат, че тъкмо славяно-православието е изначалното присъщо на дедите им етно-религиозно състояние, което ги правело част от българския народ.

Убеждението, че са съставка на българската народност, се изявявало и при започналите през втората половина на XVIII в. преселвания на българи към Южна Русия. Особено масови преселнически вълни последвали руско-турски-

те войни от 1806—1812 г. и от 1828—1829 г. Нужно било наистина чувство на омерзение към османско-турските господари и усещането, че е застрашено самото съществуване на тези българи, за да се предприеме такава решаваща стъпка — да се изоставят къщи и покъщнина, ниви и инвентар, лозя и градини и да потеглят към почти некултивирани райони на тогавашна Южна Русия.

В изселническите кървани вървяли заедно славяноезични и тюркоезични българи, без да демонстрират различия помежду си. Пред руските власти те еднакво се изявяват като българи-християни, поради което тези власти ги посрещат и третират еднакво като българи, макар с нескрита изненада да констатираат, че българите говорят на два различни езика.

През края на 40-те години на XIX в. в Бесарабия бил командирован членът на Руската академия на науките П. фон Кьоппен, за да изучи състоянието на областта и да докладва пред правителството и Академията резултатите от своите проучвания. Той констатира, че в официално съществуващите 83 “български колонии” вече живеели 85 хиляди души, обаче не всички имали българския като майчин език. Кръгло 1/3 от тях говорят турски и се обозначават като “гагаузи”¹⁵.

Най-значими са констатациите на акад. Кьоппен за етническата картина сред преселниците и опитът му да направи по-широки обобщения за етнографските групи сред българите. “Че езикът, с който си служат хората у дома, не винаги е решаващ за тяхната националност, това доказват тукашните българи, при които се намират в употреба два езика и три писмености — пише той. — Докато една част от тях говорят български, при другите се употребява турски. Онези, които говорят български, произхождат от Македония и Румелия и в Бесарабия се наричат черни българи; говорещите турски идват от околностите на Варна, а именно от Добруджа, и са известни под името гагаузи, както те сами наричат себе си. Тези последните са се преселили през годините 1807 до 1812, докато черните българи идват в Бесарабия за пръв път в 1830 г., обаче македонските черни българи напускат турските предели заедно с гагаузите”¹⁶.

Констатациите, които правят руските власти и учени за етническото съзнание на гагаузите веднага след пристигането им в Южна Русия е, че те носят българско самосъзнание, независимо от факта, че говорят на “турски език”, както го определят руските власти и самите носители на езика. Двуетичието сред българите създавало известни затруднения пред надзорниците на колонии. Когато анализира тези въпроси, един от попечителите на българските колонии, Ив. С. Иванов заключава: “Както и да е, но е твърде неприятно да се разговаря на турски език с един народ, който счита себе си от български произход (...весьма неприятно обясняться на турецком языке с народом, считающим себя болгарского происхождения)”¹⁷.

Вижда се, че езиковите различия не дават основания на власти и учени да оспорват българското самосъзнание и българската народностна принадлеж-

ност на гагаузите. Валентин Зеленчук, един от видните съвременни молдовски етнографи, след обстойно изучаване на изворите и литературата за българските преселници в Бесарабия заключава, че “в официалните документи и в литературата до средата на XIX в. гагаузите били отъждествявани с българите”¹⁸.

Но от 60-те години на езиковите различия между тях започва да се обръща особено внимание с цел тяхното разединяване. Съгласно Парижкия мирен договор от 1856 г. Бесарабия е придадена на Молдовското княжество и две години по-късно се оказва в рамките на Влахо-Молдавското княжество, т. е. в Румъния. Ако в една обширна Русия, дори взети заедно, славяноезични българи и гагаузи не можели да възбудят етнополитически проблеми, в многократно по-малката Румъния една голяма малцинствена група можела да стане източник на нежелателни сепаратистки настроения и искания, поради което било желателно нейното раздробяване. Проруските настроения на българите в Бесарабия били ясно демонстрирани от започналото ново преселване на българите, част от които се изтеглят заедно с руските власти и били настанени в Таврия. През 1878 г. Бесарабия била възвърната към Русия, но скоро и Русия възприела политика на диференциране на българските преселници по езиков белег на българи и гагаузи. Не може да се каже дали за това съдействало влошаването на българо-руските отношения през 80-те години на XIX в., но възприетата политика се следва неотклонно. При преброяването от 1897 г. гагаузите вече били третирани като обособена народност и били записвани отделно.

Етно-националното развитие на гагаузите в България се извършвало под силното въздействие на вече споменатия славяно-православен стереотип в българското общество. Според него истинският българин говори на славянобългарски език, а всеки тюркски език може да бъде белег на турска или татарска народностна принадлежност. Пак съгласно този стереотип българинът е православен християнин, а българите мюсюлмани или католици са хора, които са продали вярата и българщината си, т. е. не са вече българи. Цитираната приписка на панагюрца П. Пондев от 1812 г. показва, че дори самите гагаузи вече смятали, че говорещият от тях език не е български, а турски, и то наложен им с жестоко насилие от поробителите. Отхвърлянето на този език следователно е едно очистване и извисяване над “греха” на дедите, които са изоставили славянския си български език.

Тенденция за отхвърляне на “турския език” се появила още преди Освобождението сред градските гагаузи в Източна България. Градското население въобще било много по-приобщено към просветно-националните процеси, които се развивали в българското възрожденско общество. През март 1870 г. П. Р. Славейков отправя похвали към българите в Хаджиоглу Пазарджик (дн. Добрич, за известен период — Толбухин), че открили и девическо училище в града. То щяло да разпространи българския език сред момичетата, а по думите на дописника българският език “не е толкоз в общо употребление и особено между

женския пол, от който има още много да си служат с турския език"¹⁹. Очевидно става дума за гагаузки, за които турският език бил в битова употреба. До Освобождението, пък и години след него, в доста градове на Източна България било обичайно и славяноезичните българи да говорят на турски в "чаршийските си работи", но само гагаузките жени запазвали "в общо употребление" турския език.

Тенденцията за отхвърляне на "турския език" имала за цел да вмъкне гагаузите в "нормите" на славяно-православния стереотип. След освобождението на България от турско иго това станало и политика на българската държава. Както всички българи, така и държавните служители гледали на езика на гагаузите като неприятен остатък от турското господство, който следва да се отстрани и държавата следва да помага за това, като открива български училища. Много по-ефективно се постигала посочената по-горе цел в селищата със смесено тюркоезично и славяноезично българско население, а такива били градовете. От периодичните преброявания на населението в България можем да проследим как постепенно намаляват и изчезват гагаузите в градовете. Получаваното образование на славянобългарски език от момчетата и момичетата, съжителството със славяноезични българи и психологическата нагласа, че трябва да се отърват от "срамното наследство" от турския гнет, създавали условия за сравнително бързо изоставяне на тюркоезичието.

Разбира се, подобни резултати можели да се постигнат там, където гагаузите били "разтворени" в по-голяма маса от славяноезични българи, като Добрич или Провадия. В градове като Каварна, да не говорим за напълно гагаузките села, израствало с течение на времето двуезично поколение, говорещо гагаузки и славянобългарски, но гагаузкият език запазвал позициите си като битов език.

Определящо значение за общественото поведение на гагаузите у нас имало исторически наследеното съзнание, че те са българи и е редно да станат "както всички българи". Техните славяноезични съседи също ги приемали за част от българския народ, макар някога да са изоставили славянобългарския си език. Българската държава не поставяла никакви пречки за приобщаването на гагаузите към българския административно-политически и обществен живот, за служба в армията и полицията, освен знанието на славянобългарски език. Поради всичко това в България не се създал "гагаузки проблем" като етнополитически или малцинствен проблем. Съществувал само академичен проблем за изучаване на етногенеза, историята, бита и битовата култура на гагаузите.

Но извън границите на България езиковите различия между славяноезични и тюркоезични българи ставали основа за разколебаване на българското народностно самосъзнание сред последните и за откъсването им от българската народност. Моралните норми на българския славяно-православен стереотип били подложени на ерозия от създаваните модерни теории, които поставяли в основата на народностните и националните общности етническите качества и

белези, главно — наличието на общ народностен или национален език. При новите условия намалявала притегателната сила на българския славянски език, който преставал да бъде и език на училището и дори на църквата, изместван от руски или румънски език. Царските власти предоставили на преселниците самоуправление в рамките на селищата им, което ги обособявало и ги откъсвало от останалите. Етническото унифициране на българската народност не можело да бъде грижа на руските или румънските власти, както било по-късно с българските власти. Съвсем вярно отбелязва Ив. Грек, че социално-икономическите условия, при които били поставени преселниците, "способствали за консервация на техните народни обичаи, традиции, езици, съдействали за задълбочаване на взаимовръзките и взаимовлиянията между тях в социално-политическата и духовна сфери, обусловили по-нататъшното развитие на националното самосъзнание, създали предпоставки за формиране на гагаузка народност и на етническата група на бесарабските българи със специфически особености в техните езици и духовен живот"²⁰. Учебното дело в колониите способствало по-скоро за русификация на гагаузите, отколкото за поддържане на българското им самосъзнание. Самите български изселници нямали традиции за изграждане на български училища със светско-национална програма на обучение. И "Рибният буквар" на П. Берон, и светско-националното Габровско училище се появили години след като изселниците напуснали родните си места. В организираниите от руските власти училища преподаването се водело на руски език или, в редки случаи, на църковно-славянски²¹.

С течение на времето отслабвали връзките на преселниците-гагаузи с България, пък и на българското национално-освободително движение с тях. Колонииите в Бесарабия били посещавани от видни дейци на просветно-националното движение като Захари Княжески, Натанаил Охридски или национал-революционери като Г. С. Раковски и Хр. Ботев, но те обхождат славяноезичните, а не гагаузките села²².

След Освобождението на България десетки славяноезични българи идват от Бесарабия и се включват в изграждането на нова България. Когато след 1878 г. руските власти закриват българската печатница в Болград и спира печатането на книги и периодични издания на български език, когато се премахва преподаването на роден език в българските села, почти цялата българска интелигенция от Бесарабия се завръща в България, но това движение почти не засяга гагаузите. Освен Гавраил Занетов, трудно може да се посочат други гагаузи, които се вплитат в обществения и културен живот на освободеното отечество.

Все пак има сфери, в които връзките и единдействието между славяноезични българи и гагаузи се запазва. Те заедно участват в протестни движения срещу опитите на руските власти да премахнат колонистките им права и привилегии. В тези акции участвали още руснаци, украинци, молдовани и немци, което сочи, че мотивите за задружните действия били социални, а не произтичали от

някаква национална солидарност²³.

По време на революцията от 1905—1907 г. се появяват български периодични издания, в които се настоява за свободно културно-национално развитие на бесарабските българи, но не е регистрирана дейност за укрепване на българското самосъзнание сред гагаузите. Българският стереотип сред тях е оставен на изживяване сякаш. След февруарската революция от 1917 г. в регионалния съвет за Молдова била създадена обща българо-гагаузка фракция. През 1918 г. тя отказала да подкрепи предложението на молдованите за присъединяване на Бесарабия към Румъния²⁴. Но това били вече действия от името на две отделни етнически групи, схващащи се почти като отделни народности, а не изява на двуезична българска народност.

А в междувоенния период тенденцията към обособяване на гагаузите и българите се засилила. Още през 1917 г. отпаднало задължителното обучение на руски език в училищата, което открило пътя за създаване на отделни български или гагаузки училища. При липсата на стабилна държавна власт се ражда една “българо-гагаузко-немска просветна комисия”, която имала право да определя учителите за съответните училища. Това продължило до 1924 г., когато националните училища били закрити и заменени с румънски.

И сред българската общественост се проявява тенденцията за отчуждаване или поне за забравяне на бесарабските гагаузи. В България се създава “Съюз на бесарабските българи”, който обаче не прави почти нищо за закрила на гагаузите, макар сред последните да било живо съзнанието за общност между тях и българите. На еднаква позиция се оказват двете етнически общности в Бесарабия спрямо румънската власт, поради което последната ги гледала с недоверие, особено по време на антисъветската война 1941—1945 г., през която Бесарабия отново е придадена на Румъния. Властите на диктатора Антонеску подлагат на репресии онези българи и гагаузи, които приветствали през 1940 г. връщането на Бесарабия към СССР, което пък подклажда антирумънските настроения. За да осигури румънското владичество в областта през декември 1941 г., Й. Антонеску нарежда да се разработи план за изселване на българите и гагаузите от този край и да бъдат заселени румънските колонисти от Южна Добруджа и аромъни от Македония. Поражението при Сталинград заставило румънските власти да се откажат от тези планове²⁵.

Възстановената през 1944 г. съветска власт в Бесарабия не оказва повече доверие на българи и гагаузи. Те не се допускат да служат в съветската армия, а били мобилизирани и изпратени на принудителна работа в тила. Репресивните мерки по колективизацията и разкулачването на българи и гагаузи отнасят еднакво много жертви и от едните, и от другите. Но както румънската, така и съветската власт третира българи и гагаузи като отделни народности. При всички следвоенни преброявания на населението в СССР те се записват в самостоятелни граfi. Според последното преброяване, проведено през 1989 г., в бив-

шия СССР се оказват 373 хил. българи, от които в Украйна 234 хил. и в Молдова — 88 хиляди. Пак тогава били регистрирани 198 хил. гагаузи, от които 153 хил. живеели в Молдавската ССР²⁶.

Обаче главен резултат от етно-културното развитие на гагаузите в Бесарабия през последните десетилетия на XIX в. и през XX в. било формирането на съзнание за отделна гагаузка народностна общност със специфични свои особености и свой език, принадлежащ към семейството на тюркските езици. Формирането на съзнанието за гагаузка народност измествало стария славяно-православен стереотип сред бесарабските гагаузи. И. И. Мещерюк се оказва един от последните гагаузки учени, които все още поддържаха този стереотип и подкрепяха схващането, че гагаузите били насила потурчени славяноезични българи²⁷.

Отпадането на славяно-православните стереотипи не означавало пълно отхвърляне на “българското” в етногенеза и етнокултурата на гагаузите, но връзката с България и българите се оказва повече териториална, отколкото генетична връзка със славяноезичните или тюркоезични българи. Когато трябва да обяснят историята на гагаузката народност, и новите автори сочат, че тя се формирала през XVI—XVIII в. в българската етническа територия и по-точно в Североизточна България и Добруджа, като включила в себе си разнородни тюркоезични елементи от тази етническа територия като узи, печенези и кумани. Те не отричат, че бесарабските гагаузи са преселници от България и че до третата четвърт на XIX в. никой не ги отделял от славяноезичните българи и от българската народност²⁸.

Възприетата официално от съветските власти концепция за съществуването на отделна гагаузка народност става причина да се започне системна работа за изграждане на отделен литературен език на новата народност. Водеща роля в тази дейност имат видни руски тюрколози като Н. К. Дмитриев, Н. А. Баскаков, Л. А. Покровска²⁹. В нея се включват и някои представители на формиращата се нова протюркская национална интелигенция, които защитават кандидатски дисертации в Москва или Азербайджан (Димитро Танасоглу, Т. Гайдаржи и др.). Общата занемареност на връзките на България с българите в СССР през годините след Втората световна война и интересът от страна на някои тюркски републики в СССР към гагаузите способстват за по-нататъшно отслабване на българската следа в представите и поведението на младата гагаузка интелигенция. В самия СССР българският културно-национален живот е смазан — няма български училища, печатници, читалища, списания, театри и пр., няма нищо, което да поддържа престижа на българската културна общност, докато всяка тюркская република разполагала с огромни възможности и държавни средства за поощряване и закрила на тюркската култура.

В тези условия се появяват опити да се наложат нови схващания за етногенеза на гагаузите, като се намали и елиминира мястото на България и българска-

та етническа територия в техния етногенез. Гагаузите се представят като народностна група, която се формирала през средновековието в Северното Причерноморие и по-точно в Буджака. От там тази народностна група се преселила в земите на днешна България, където преживяла първите векове на османското владичество. През втората половина на XVIII в. тя започнала постепенно да се завръща в изконната си родина в Буджак и до края на третото десетилетие на XIX в. почти цялата група успяла да се настани на север от Дунава. България и намиращите се в българската етническа територия групи не са оказали влияние върху нейното формиране и консолидиране, така че не може да се говори за някакви родствени нишки между гагаузи и българи. Опит да лансира тази теория пред четящата публика направи гагаузкия културен деец и писател Дионис Танасоглу в романа си "Узун керван", т. е. "Дългият керван"³⁰.

Но 60-те и 70-те години са твърде лоши за развитието на гагаузката култура. Въведеното през януари 1961 г. обучение на руски език силно стеснило нуждата от печатни издания на гагаузки език и броя на читателите на този език. До 1989 г. излезли всичко 30 публикации на гагаузки, от които един роман, два сборника избрани произведения и два фолклорни сборника. Докато господства убеждението, че гагаузите са езиково потурчени българи, не може да се очаква особена любов към техния език и по-лесно се понася липсата на училища на този език. Но когато се утвърждава убеждението, че гагаузите са отделен изконно тюркоезичен народ, езиковата дискриминация се усеща болезнено. През януари 1990 г. един от известните гагаузки филолози Г. Гайдарджи буквално изплака във в. "Советская Молдавия", че упадъкът на гагаузката култура е достигнал невероятни дълбочини, че "съвременното младо поколение вече не знае фолклорното наследство на гагаузкия народ, не пее на своите деца люлчини песни и не им разказва приказки на роден език"³¹.

Гагаузкият, както и българският проблеми в Молдова изплуваха в годините на гласността и преустройството и особено се изостриха по време на разпадането на СССР. Отделните съюзни републики бързаха да обявят съществуващите административни граници за държавни и прокламираха суверенитета на основната нация над цялата територия на републиката, без да проявяват склонност да признаят национални права и национално-териториална структура на живеещите в републиките други националности. Националистите от съюзните републики не искаха да повторят урока на СССР, който допускаше етно-национални образувания и структури в своя държавно-политически организъм и се оказа неспособен да издържи на пристъпите на национализма. В новите републики малките народности се оказаха пред перспективата да загубят и онези права, които им осигуряваше многонационалната съветска държава. Призивите на молдавските националисти за обединяване с Румъния възродиха сред гагаузи и българи спомените и страховете от насилствената румънизация по време на румънското владичество. А и в политиката на дотогавашната Молдовска

ССР имаше тенденция за ограничаване на културно-националното развитие на гагаузи и българи, което ги заплашваше с постепенна денационализация.

Наболелите въпроси на етнокултурното и националното развитие на гагаузи и българи станаха причина да се разгърне широко движение за подобряване на условията за тяхното социално, политическо и културно-национално развитие, за създаване на национални културно-просветни институции, които в условията на започналото преустройство придобиваха голямо обществено и държавно значение. Още при първия сериозен повей на перестройката в Кишинев бяха взети някои мерки за смекчаване на протеста срещу дискриминацията на българи и гагаузи. Взето било решение да се допусне факултативно изучаване на български и гагаузки език от учениците от VII до X клас, което обаче има твърде слаб, почти никакъв ефект. Под натиска на българската и гагаузката интелигенция през май 1988 г. ЦК на Молдовската Компартия приема решение "за създаване на печатни органи на гагаузки и български езици", което се осъществява едва през август същата година.

Направените малки отстъпки не успели да удовлетворят българите и особено гагаузите, които усещат заплахата от пълна денационализация и подхващат сериозна борба за подобряване на условията за съществуване; за съхраняване на народностните си белези и националната си култура, за нови рамки на държавно-политическото им съществуване. Протестното движение приема добре организирани форми, наименува се "Гагауз халкъ" (Гагаузки народ) и си поставя задачата да бъде изразител и защитник на стопанските, обществено-политическите и културно-националните права на гагаузите. Исканията, които молдавските националисти предявяват спрямо Москва, се възприемат от гагаузи и българи като образец за действие срещу молдовско-румънския национализъм и за осигуряване на по-добър статут за съществуване.

За да смекчи остротата на започналото протестно движение, на 11 април 1989 г. правителството на Молдовската ССР приема постановление "за по-нататъшно развитие на културата и народното образование на гагаузкото и българското население в републиката". В него се признава печалното състояние на образованието и националната култура на гагаузи и българи в Молдова и се допуска от 1 септември 1989 г., от новата учебна година, гагаузки (resp. — български) език да се изучава като самостоятелен учебен предмет от първи клас, за която цел спешно да се подготвят буквари. Постановлението констатира, че липсват учителски и културно-просветни кадри сред гагаузите и българите и поставя задача такива да се подготвят не само в Кишинев, но да се използват и възможностите на университетите в Москва, Ленинград, София и — за гагаузите — Баку. Авторите на това постановление не виждали възможности част от нужните на гагаузите 600 учители да се подготвят в тюркологичните специалности на българските университети, където впрочем тюркологията е изтласкана на твърде задно място, а "старата Родина" в онези години преследва тюркоезичието...

11. Българите в Северното Причерноморие

Състояният се през есента на 1989 г. Първи конгрес на движението "Гагауз халкъ" става изразител на натрупаното недоволство от дискриминацията на гагаузите в социално и културно отношение и бавните темпове, с които се променя положението им. Конгресът достига до убеждението, че само чрез създаване на своя администрация гагаузите ще могат да гарантират осъществяване на своите социални, политически и културни права и настоява вече не за културна, а за административно-териториална автономия под формата на Гагаузка автономна социалистическа република в рамките на Молдовската ССР. Била излъчена комисия от научни работници историци, езиковеди, икономисти и юристи (С. Куроглу, К. Тавшанджи, Г. Гайдаржи, М. Маруневич, А. Димоглу и В. Яковлева), която да оформи програмата на движението. Комисията работи твърде интензивно и още в края на 1989 г. обнародва тази програма във формата на отделна брошура³¹.

В тази програма са казани няколко думи за миналото на гагаузите и заселването им в Буджака, след което се разкрива социално-икономическата изостаналост на гагаузките райони. Гагаузките селища се оказват на последно място по състояние на здравната мрежа, по жилищна обезпеченост, пътища, обем на битовите услуги, стокооборот, газификация и др. Главният източник на недоволство се оказва етнокултурната дискриминация на гагаузи и българи и надигащата се опасност от денационализация на гагаузите. Авторите изтъкват, че отстраняването на гагаузкия език от училищата нанесло непоправими вреди на гагаузката култура, а гагаузката младеж губела знания за миналото, бита и особеностите на гагаузкия народ. На забравя били осъдени ценностите на фолклора и народната естетика, поради което се настоявало да се създаде мрежа от фолклорно-етнографски експозиции и колективи, да се въведат елементи от гагаузкия фолклор в училищата и в предучилищните заведения, да се разширят изследванията за гагаузкото народно творчество, да се подготвят кадри за национална културно-просветна дейност, да се вземат мерки за осигуряване на традициите и приемствеността в народното художествено творчество. Програмата настоявала да се открие Гагаузки културен център в Кишинев и районна теле- и киностудия в Комрат, както и да се обособи научно-изследователски Институт по гагаузоведение, да се изпратят аспиранти по гагаузките проблеми в централните институти на АН на СССР, в катедрите на Московския и Ленинградския университети и в Азербайджанския държавен университет. Програмата предлага през 1991 г. да се проведе в Кишинев сесия на Съветския комитет по тюркология на тема "Тюрките в Югоизточна Европа и проблемите на етнокултурното развитие на гагаузите"³².

Най-съществено значение има обаче констатацията, че "само създаването на национална административно-териториална единица Гагаузка автономна република в рамките на Молдовската ССР може да гарантира държавно-правната защита на езика и културата на гагаузкия народ и да осигури неговото

национално възраждане"³³. Предлага се тази автономия да обхване териториите на пет южни райони от Молдовската ССР — Комрат, Вулканеши, Бессараба, Чадър-лунга и Тараклия, в които живеели 80 % от гагаузите в СССР. В тези райони имало и чуждородно население, главно българи в селищата Твардица, Кирютня, Тараклия и др. с около 38 хил. българи, на които трябвало да се предостави статут на български национален окръг в автономната република. Обещава се, че в последната няма да има държавен език, а ще се запази руския език като оръдие за междуетническо общуване.

Сякаш за да направят своето искане по-примамливо за молдованите, авторите на програмата изтъкват, че наличието на автономни единици в дадена съветска съюзна република "повишава нейния морален и политически престиж като самостоятелна държава"³⁴. Но молдовското държавно ръководство не желало да създава териториално-политически структури на етническа основа, защото от примера със започващото разпадане на СССР виждало, че тези структури са стъпало към бъдещо разпокъсване на държавата, към нейната ливанизация или кипъризация.

Исканията на гагаузите стават предмет на обществено обсъждане в молдовския и в централния съветски печат. В "Советская Молдавия" помества обширна статия на Г. Гайдаржи, в която се обосновават исканията на "Гагауз халкъ" за "ускорено възраждане на гагаузкия етнос, неговия език и култура, за повишаване на образователния уровень на населението, за развитие на националното училище, центрове на културата и средствата за масова информация на гагаузки език". След като излага обстойно исканията на гагаузкото национално движение, Г. Гайдаржи заключава, че "за възраждането на народа е необходимо да му се предостави национално-културна автономия от висок статус. Автономната форма на развитие ще създаде условия за запазване на гагаузите като етнос и ще осигури бъдещето им"³⁵.

За да отслаби натиска на гагаузите, молдовското държавно ръководство обещава да изпълни редица техни искания, без да се прибегва до автономия. През февруари 1990 г. Министерският съвет обсъдил "икономическото и социално развитие на южните райони на Молдова" и в духа на съветската управленческа традиция приел постановление за ускоряване на това развитие до 2000 година. В него се обещавали допълнителни средства за издигане на селското стопанство и преработващата промишленост, за изграждане на модерна инфраструктура, на подходяща материално-техническа база в социалната сфера и пр. Като припомня споменатото по-горе решение от април 1989 г. за образованието и културата на българи и гагаузи, Министерският съвет признава, че то не е изпълнено. Отговорност за това носели местните власти, които "не проявявали достатъчна настойчивост за... подготовката на нови учебници и пособия по гагаузки език, откриването на гагаузки професионален театър в Комрат, по-нататъшното увеличаване на обема на радио- и телевизионните предавания на гага-

узки и български език и създаването на необходимата за това творческа и техническа база³⁶.

Исканията за автономия на гагаузите срещнали остри възражения от страна на възникналия Молдовски национален фронт (МНФ), чийто идеен вдъхновител бил Съюзът на молдовските писатели. Гагаузи и българи представяли искането за автономия като законно възстановяване на отнети им права. Още при настаняването им в Буджака те се ползували със самоуправление и били организирани в отделна административно-управленческа област, което траяло до 70-те години на XIX в. След Октомврийската революция българите в СССР имали свой национален окръг в Таврия и национални селски съвети в Крим и Приднестровието. На тези идеи МНФ противопоставял твърдението, че българи и гагаузи са пришелци, а не коренно население на заеманата от тях земя, поради което нямали право на автономно съществуване. МНФ изтъкнал, че числеността на гагаузи и българи не е достатъчна, за да се създаде жизнеспособно административно-териториално образувание, на което справедливо се възразявало, че автономната област не ще бъде откъсната стопанска единица, а ще се развива в тясна връзка с икономиката на Молдова.

МНФ се стараел да посее разногласия между българи и гагаузи и изтъквал, че българите имат своя национална държава, макар и извън СССР, и няма основание да им се изгражда втора автономна национална единица. Затова трябвало да се говори само за гагаузка, а не за гагаузко-българска автономия. Впрочем и без тях сред българите надделяло убеждението, че искането за автономия е нереалистично, а сред гагаузите взело връх течението за изграждане само на Гагаузка автономна република.

След като републиканските власти и МНФ отказали да приемат някаква форма на автономия на гагаузите, през 1991 г. последните сами прокламирали своята автономия — т. н. Гагауз йери или Гагаузка земя. За президент на Гагаузката автономна република бил избран Иван Георгиевич Бургуджи, депутат в Молдовския парламент. В нейния герб бил изобразен и сивият вълк, като “един от символите на дедите ни”, казва Ив. Бургуджи³⁷. С други думи и в герба се утвърждавала идеята, че гагаузите са тюркски народ и са част от тюркското семейство.

Гагаузката автономна република получила подкрепата на българите в Молдова, които отказвали да пропускат през селата си отряди на МНФ, отправящи се да “усмиряват” гагаузите. Активна подкрепа ѝ изразило д-во “Кирил и Методий” в Кишинев, както и Приднестровската руска република. Впрочем молдовското ръководство отказвало да допусне автономни образувания в републиката не от боязън пред автономията на гагаузите, а защото в Молдовската ССР се включвали значителни територии източно от Днестър, върху които живеело компактно рускоезично население, което също водело борба за самоопределение и самоуправление. Всяка автономия можела да стане претекст за автоно-

мизиране на земите на изток от Днестър и за последващо откъсване от Молдова.

С разграждането на бившия СССР движението “Гагауз халкъ” все по-интензивно търсело подкрепа сред тюркоезичните републики в СССР, а също и в Турция. На 26—28 април в Чадър-Лунга се състояла планираната още от 1989 г. Всесъюзна тюркологична конференция за тюрките в Югоизточна Европа и проблемите на етнокултурното развитие на гагаузите. В нея участвали около 60 историци, археолози, етнографи, езиковеди и фолклористи от Азербайджан, Северен Кавказ, Татаристан, Башкирия и Москва, както и 7 души от Турция. Конференцията целяла да утвърди изказаната вече идея, че гагаузкият етнос се формирал още през средните векове в Северното Причерноморие и североизточните райони на Балканите, без някога да е съставлявал част от българската народност и да е имал генетична връзка с тюркобългарите (прабългарите). Трябвало да се докаже, че гагаузкият народ има право на самоопределение и самостоятелно административно-политическо съществуване. На конференцията не били допуснати доклади, които развивали други идеи. На нея не присъствали учени от България. Докладът на бесарабския българин ст. н. с. Иван Грек за административно-териториалното устройство на заддунавските преселници през XIX в. — началото на XX в. е посрещнат добре, тъй като припомнял, че някога тези преселници се радвали на селско самоуправление и като цяло съставлявали обособена административна единица, която изглеждала като предшественик на исканата автономия.

Като цяло конференцията укрепила позициите на протурски настроената интелигенция и открила пътя за разширяване и задълбочаване на турското влияние сред нея. За това съдейства и молдавското държавно ръководство. Ориентацията към Турция и тюркските републики е единственият аспект, който съпада с настроенията на МНФ и молдавското правителство. Те явно разчитат, че тази ориентация ще способствува за изолиране на гагаузите от славянското им обкръжение — българи, украинци и руси или поне ще отслаби връзките между тях, а всяко разцепление в националното движение се разглежда като изгодно за молдованите. С тази цел при посещението на турския президент Сюлейман Демирел в Молдова му беше организирано посещение на гагаузките райони и среща с гагаузки дейци. На 13 май 1993 г. Молдавският парламент приема решение гагаузите да изоставят дотогавашната си кирилска азбука и да преминат на латинска графика, която повече съответствала на гагаузкия тюркски език и на желанията на гагаузкия народ. На 25 септември 1993 г. излязъл първият брой на в-к “Ана съюзю”, отпечатан с латинска азбука³⁸.

В същото време Турция активизира усилията си за привличане на гагаузката интелигенция, разнасяйки образа на една просперираща Турция сред изпадналите в тежка криза гагаузи. Рязко нарастна интересът на турските учени към гагаузкия проблем. В почти всеки брой на органа на Турското езиково дружест-

во срещаме статии, посветени на езика и литературата на гагаузите. Установи се терминът "гагауз тюрклер" като название за гагаузите, а той има двояк смисъл: "гагаузите тюрки" или "гагаузките турци". Вече стотина гагаузки младежи се учат като стипендианти на Турция в турски университети. Следва се една системна политика да се превърнат в приятели на Турция потомците на онези тюркоезични българи, които от ненавист към османо-турските поробители са напуснали дом и имот и са забягнали в буджакските степи.

* * *

Борбата на гагаузите в Молдова за културно-национално оцеляване и самоуправление премина незабелязано покрай нашата общественост, която поне започна да забелязва борбата на бесарабските българи! Интересът към гагаузите продължава да е слаб и да не надхвърля рамките на тесния кръг специалисти тюрколози и етнологии. За правата на гагаузите в борбата им за оцеляване като етнос се застъпиха само българите в Молдова, водени от чувството за солидарност пред еднаквата съдба. Тази подкрепа би следвало да продължи, въпреки настъпилите изменения в поведението на част от гагаузката протурска интелигенция.

В нашата страна гагаузният проблем все повече губи тежестта си. Исторически създаденият сред тях стереотип, че те са българи, които насила били заставени да говорят на "турски език", създава сред самите тях негативно отношение към тюркоезичието, а това в много голяма степен обезболява отмирането му. И най-последните експедиции на студенти-тюрколози по гагаузките села констатираха живеещото все още съжаление, че някога са загубили българския си език и са заговорили на "този пусти турски език". При такова отношение изоставянето на гагаузкия език психологически се изживява едва ли не като излекуване от насила разпространена епидемична болест. Само малка част от хуманитаристичната гагаузка интелигенция разбира, че всъщност изсъхва едно цвете от букета на българската етническа култура и съдейства да бъде поне документирано съществуващото положение.

Обаче сред изселилите се в Буджака гагаузи постепенно изчезва споменатия по-горе стереотип. Както беше вече казано, сами или под въздействието на външни сили, бесарабските гагаузи постепенно губят съзнанието си, че са българи. Езиковите различия между тях и бесарабските българи им дават достатъчно основания да се осъзнаят като отделен етнос, при това тюркоезичен. С изчезването на посочения по-горе стереотип тюркският им език престава да е "натрапен от поробителя", а е майчин език, скъп и тачен както всеки роден език.

Ние, славяноезичните българи, трябва да се проникнем от съзнанието, че тюркоезичието на гагаузите не е пречка за солидарност помежду ни. Тяхното тюркоезичие е исторически белег, присъщ на средновековната българска на-

родност. Възраждането на тюркоезичието сред нашите гагаузи е вече невъзможно, но запазването на тюркоезичието сред бесарабските гагаузи е средство за опазване на тези хора от денационализация. И ние сме длъжни да им помогнем в борбата им за самосъхранение. Нашите университети също могат да подготвят в тюркологичните си специалности кадри за гагаузките училища и културни институти.

Прощавайки се с илюзиите за създаване на моноетнична българска нация, нашата общественост трябва да се проникне от съзнанието, че гагаузите остават наследници на онези наши предци, които са дали най-много за основаването на българската държава, за формирането на средновековната българска народност и нейното название и са споделяли общата българска съдба. И през османско време, на основата на общата религия и единното народностно самосъзнание са могли да се смятат за една народност и славяноезични, и тюркоезични българи. Настъпилата през XIX и XX в. промяна в тяхното самосъзнание не е основание да се отказваме от чувството на солидарност с тях и да им отказваме подкрепа за тяхното етнокултурно развитие, без наивни цели за побългаряване или пославянчване. Могли са нашите деди в течение на векове да имат общи интереси и борби въпреки двуезичието. Заради всичко, което е било, ние си дължим солидарност и занаяпред.

БЕЛЕЖКИ

¹ Вж. И в а н о в, Й. Богомилски книги и легенди. Фототипно издание. С., 1970, 280—287; Д и н е к о в, П., К. К у е в, Д. П е т к а н о в а. Христоматия по старобългарска литература. С., 1978, 291—295; D i m i t r o v, S. The Bulgarian Aposryphal Chronicle and Bulgarian Ethnic History. — Etudes Balkaniques. 1993, No 4, 97—109.

² И в а н о в, Й. Български старици из Македония. Фототипно издание. С., 1970, 282—283; Д и н е к о в, П., К. К у е в, Д. П е т к а н о в а. Цит. съч., 295—296.

³ З л а т а р с к и, В. Н. История на българската държава през средните векове. Т. III. Фототипно издание. С., 1972, с. 567, 575.

⁴ Пак там, с. 569.

⁵ С п и р и д о н Йеросхимонах. История во кратце о болгарском народе словенском. Под ред. на В. Н. Златарски. С., 1900, с. 40.

⁶ П о п р у ж е н к о, М. Г. Синодик царя Борила. С., 1928, с. 77; Д и н е к о в, П., К. К у е в, Д. П е т к а н о в а. Цит. съч., с. 309.

⁷ К у е в, К., Г. П е т к о в. Събрани съчинения на Константин Костенечки. Изследвания и текст. С., БАН, 1986, 101—103. По-подробно съм изказал съображенията си по тези въпроси в моята рецензия за този труд в сп. Исторически преглед, 1986, № 12, 78—84.

⁸ Д р и н о в, М. Хуни ли сме? По повод на "История българска". — Периодическо списание (ПС), I. Браила, 1872, № 5—6, с. 238 и сл.

⁹ М у т а ф ч и с в, П. Избрани произведения. II. С., 1973, с. 711.

¹⁰ В а г с а н, О. L. Toplu eserler. I. Istanbul, 1980, s. 394.

¹¹ М а к а р о в а, И. Ф. Этническая проблематика в произведениях болгарского патриарха Евфимия. — Советское востоковедение. 1990, № 1, 33—41.

- ¹² Куев, К., Г. Петков. Цит. съч., с. 50, 109.
- ¹³ Елия Челеби. Пътепис. Подбор, превод и редакция Стр. Димитров. С., 1972, с. 108.
- ¹⁴ Черновежд, П. Няколко записки от сегашния век. — СБНУ, VI. С., 1891, с. 380.
- ¹⁵ Цит. по G g ü l i c h, R. Die Gagausen. — Jahrbuch der Dobrudscha Deutschen. Bd. 21. Heilborn, 1976, s. 42.
- ¹⁶ Ibidem, s. 43.
- ¹⁷ Мещерюк, И. И. Переселение болгар в Южнуа Бессарабию 1828—1834. Кишинев, 1965, с. 171.
- ¹⁸ Зелеичук, В. С. Население Бессарабии и Подиестровья в XX в. Кишинев, 1979, с. 193.
- ¹⁹ Македония, бр. 31 от 7 март 1870 г.
- ²⁰ Грек, И. Школа в болгарских и гагаузских поселениях юга Российской империи в первой половине XIX века. Кишинев. Штиинца, 1993, с. 8.
- ²¹ Пак там, 17—29.
- ²² Радкова, Р. Към предисторията на Болградската гимназия. — Векове, 1978, № 3, с. 43 и сл.
- ²³ Грек, И., Н. Червенков. Българите от Украйна и Молдова. Минало и настояще. С., Христо Ботев, 1993, с. 132, 152.
- ²⁴ Пак там, 161—162.
- ²⁵ Пак там, с. 202.
- ²⁶ Пак там, с. 211.
- ²⁷ Мещерюк, И. И. Социально-економическое развитие болгарских и гагаузских сел в Южной Бессарабии (1808—1856). Кишинев, 1971; Градеплиев, Ив. Гагаузите. Добрич, 1993, с. 77.
- ²⁸ Зелеичук, В. С. Цит. съч., с. 193.
- ²⁹ Покровская, Л. А. Синтаксис гагаузского языка в сравнительном освещении. М., ИВЛ, 1978, с. 3, 7—8. Вещиност една през 1957 г. е създадена гагаузка азбука, като към руската кирилица се добавят знаци за изразяване на фонетичните особености на гагаузки език. През 1958 г. се въвежда обучение на гагаузки език в училищата, но на 3 януари 1961 г. Молдавското министерство на просветата разпореджа да се премине на рускоезично обучение. С това негласно е отменено и изучаването на гагаузки език като учебен предмет, стеснява се и пужлата от печатни издания на гагаузки език.
- ³⁰ Тапасаглу, Дионис. Узун керван. Кишинев, 1981; вж. Александров, Ал. Гагаузи. — В: Перестройка и националните проблеми. Приложение к журналу Новое время. М., декабрі, 1989, 8—9.
- ³¹ О создании Гагаузской Автономной Советской Социалистической Республики в составе Молдавской ССР (Состояние вопроса и обоснования решения проблемы). Комрат, 1989, с. 57.
- ³² Пак там, 32—41.
- ³³ Пак там, с. 41, 53—54.
- ³⁴ Пак там, с. 53.
- ³⁵ Гайдаржи, Г. Язык и культура гагаузов вчера, сегодня и завтра. — Советская Молдавия, 14 января 1990.
- ³⁶ В Совете министров МССР: Развитию юга пристальное внимание. — Советская Молдавия, 1 марта 1990 г.
- ³⁷ В. Родолобец — Родно слово (съвместен брой), № 1, август 1991 г.
- ³⁸ Алгунча, М. Gagavuz türklerinin kullandigi alfabeler. — Türk dili, Sayı 513, eylül, 1994, 219—220.